

Az Országos Széchényi Könyvtári Régi Nyomtatványok Tára

FARKAS Gábor Farkas

Amikor *Széchényi Ferenc* (1754–1820) gróf 1802. november 25-én megalapította az Országos Széchényi Könyvtárat, csak remélhette, hogy több mint 15 000 kötetet számláló muzeális gyűjteménye évszázadokkal később is a Magyar Királyság nemzeti könyvtárának (*Bibliotheca Regnicolaris*) fundamentuma lesz. Bár az államforma megváltozott azóta, a muzeális nyomtatványokkal való kapcsolat nem: a hungarikák gyűjtése, bibliográfiai feltárásuk és a régi könyvek hozzáférhetőségének biztosítása ma is összhangban áll az alapító szándékával. Az alapítás után nemcsak könyvtári dokumentumok, hanem más muzeális anyagok (érmék, metszetek, ásványok, fegyverek) is áramlottak a nemzeti intézménybe, így ezek a műkincsek az 1808-ban megalakuló Nemzeti Múzeumba

kerültek. A Múzeum részeként működő könyvtár csak 1949-ben vált önálló intézménnyé, s a szervezeti függetlenséget a néhány évtizeddel későbbi költözés követte: az Országos Széchényi Könyvtár 1985-ben saját épületet kapott a Budavári Palota F szárnyában.

A Nemzeti Könyvtár állományán belül fokozatosan alakultak ki a ma is meglévő, különböző profilú gyűjtemények, így a Régi Nyomtatványok Tára előzményének tekinthetjük, hogy már 1865-től elkülönítve, önálló gyűjteményként őrizték a könyvtár dísztermében az ősnomtatványokat és a középkori kéziratokat. Az alapítás óta eltelt évszázadban a bibliotéka jó néhány nevezetes magángyűjteménnyel gyarapodott, és a korai nyomtatványoknak a leválasztása a régi törzsállományról elkerülhetlenné vált. 1934-

ben alakították ki ezt a külön gyűjteményt a leválogatott anyagból Régi Magyar Könyvtár néven, amelybe a 16. századi könyvek, a Budát ábrázoló metszetek, a 17. századi magyar nyelvű kötetek, az értékes aprónyomatványok, alkalmi kiadványok, kalendáriumok, ex librisek és történeti kötéssel rendelkező darabok kerültek. A Régi Nyomatványok Tára később a többi speciális és jobbra muzeális dokumentumokat (kéziratokat, térképeket, plakátokat, fotókat, audiovizuális anyagokat) őrző táratat tömörítő Különgyűjtemény része lett, amelyet a különgyűjteményi igazgatóság irányít. Szervezi az adminisztratív, tudományos és feldolgozó munkát, valamint felügyeli az offline és online szolgáltatásokat (referenz, reprográfia, közművelődés).

A Régi Nyomatványok Tára négy jelentősebb és több kisebb gyűjteményből áll. Az előbbiekből kettő a hagyományos európai időhatárok szerint szerveződött: a 15. századi nyomtatványokat tartalmazó ősnymtatvány- és a 16. századi könyveket magába foglaló antikva-gyűjtemény. A másik két meghatározó kollekciónak jellegzetesen magyar: az úgynevezett *Régi Magyar Könyvtár* (RMK), a magyar bibliográfiatörténet egyik meghatározó alakja, Szabó Károly (1824–1890) könyvészeti kézikönyvét követve olyan hungarikumok gyűjteménye, melyeket vagy magyar nyelven nyomtattak, vagy a történelmi Magyarország területén adtak ki, vagy szerzőjük a történelmi Magyarországról származott. Így különböztetünk meg nyelvi (RMK I.), területi (RMK II.) és személyi (RMK III.) hungarikumokat. A kezdetektől 1711-ig nyomtatott művek tartoznak ide, mivel ebben az évben jelent meg az első tudományos alaposságú könyvészeti munka Czvittinger Dávid (1675–1743) lexikonszerkesztő tollából, a *Specimen Hungariae literatae*, (Frankfurt am Main – Leipzig, 1711). A negyedik kiemelkedő gyűjtemény az egyik neves magyar bibliofil, Apponyi Sándor (1844–1925) nevéhez kötődik. A *Bibliotheca Apponyiana*, más néven *Bibliotheca Hungarica* olyan külföldi szerzők által idegen nyelven írt, a 15–18. század folyamán megjelent könyveket gyűjtötte egybe,

amelyek Magyarországról szólnak, s többnyire történelmi és földrajzi tárgyúak.

E kollekciónak csatlakozik Apponyi Sándor jelentős metszet-gyűjteménye, melyben korajúrkori magyar történelmi személyeket, magyarországi helyszíneket, eseményeket megörökítő műveket találunk. A további kisebb gyűjtemények vagy formai, vagy történeti okok miatt kerültek a Régi Nyomatványok Tárába. Fontos forrása a magyar történelemnek és művelődéstörténetnek az a röplapgyűjtemény, amely a 16–18. század politikatörténeti eseményein (török háborúk, függetlenségi mozgalmak) túl beszámolnak kultúrtörténeti különlegességekről is, mint például különböző természeti csapások (sáskajárás, földrengés) vagy csillagászati események (üstökösök felbukkanása). Bár nincs magyar vonatkozása, de Apponyi Sándor könyvszeretetének köszönhetően van egy kisebb gyűjteményünk a 17–18. századi könyvritkaságaiból is. Ezen kívül a régi cirill betűs nyomtatványok, értékes ex librisek és kalendárium-kollekciónak mellett egy szép kötetstörténeti gyűjteményt is őriznek.

A Régi Nyomatványok Tára mérete a nagy európai gyűjteményekhez képest szerény, de így is a Kárpát-medence egyik legjelentősebb muzeális kollekciónak. Az összesen 32 000 kötetet magába foglaló állomány meghatározó része eredeti példány, de – immár az elmúlt évtized tervszerű hungarika-gyűjtése következtében – tekintélyes (nagyjából 4000 bibliográfiai egység) a másolati példányok (fénymásolat, mikrofilm, CD, DVD) száma is. A magyarországi ősnymtatvány-gyűjtemények közül a Nemzeti Könyvtár a legnagyobb, majdnem 1900 kötet. Míg a 16. századi nyomtatványok száma megközelíti a 13 000-et, addig a Régi Magyar Könyvtár mintegy 8500 kötetből áll. A nagyságát tekintve negyedik gyűjtemény, a Bibliotheca Hungarica 3200 nyomtatványt és 1200 metszetet számlál.

Ősnymtatványok

Az ősnymtatvány-gyűjtemény 1843 kötetből áll. Az alapító Széchényi Ferenc könyvtárában

alig negyven volt, de ez a szám hamarosan növekedett: *Jankovich Miklós* (1772–1846) nagyhírű bibliofil gyűjteményének megvételével ugyanis több mint félezer 15. századi nyomtatvánnyal gazdagodott a nemzeti könyvtár. Ajándékozás és vásárlás útján ez a szám egy évszázad alatt megkétszereződött. Az első világháborút követő évtizedekben két magyar könyvgyűjtő hagyatékával ismét kimagasló értékek kerültek az állományba: *Todoreszku Gyula* (1866–1919) földbirtokos ötven és *Apponyi Sándor* százötven kötet ősnymtatványa. 1945 óta további, több mint kétszáz inkunábulummal gyarapodtak: ezek nagy része, mintegy százhatvan darab a kommunista uralom alatt megszüntetett rendi könyvtárakból került be.

Két okra vezethető vissza, hogy Széchényi Ferenc ősnymtatvány-gyűjteménye szerénynek mondható: egyrészt a gróf nem kifejezetten bibliofil ritkaságokat gyűjtött, másrészt az 1500 előtti nyomtatványok kevés számban rendelkeznek hungarika-vonatkozással, Széchényit pedig elsősorban a magyarországi nyomtatványok és a magyar vonatkozású könyvek érdekelték. Ennek megfelelően igyekezett minél több magyar tudóst és gyűjtőt bevonni munkájába 1795-től. Sikertelen kísérletet tett például az első magyarországi nyomtatvány, a *Chronica Hungarorum* (Buda, 1473) példányainak felkutatására és megszerzésére.

Mindenképpen említésre méltó azonban Széchényi két unikuma. Az egyik a velencei Ratdolt nyomda különlegessége, az 1484-ben kiadott zágrábi breviárium. A másik az 1485 körül Lübeckben megjelent és Drakula vajda rémtetteiről beszámoló hírlap. Kiemelendő a könyvtár legrégebbi nyomtatványa, egy töredék, nevezetesen a 42-soros Gutenberg Bibliából származó fragmentum, mely a Lukács evangéliuma 16–17. fejezetének szövegrészét őrizte meg. Ennek egykori tulajdonosa az ismert bibliofil, *Szentkúty Pál* (1889–1957) volt, aki halála előtt azonosította a töredéket, s adta el a könyvtárnak 1957-ben 8000 forintért. Sajnos, nyolcadrét méretű őrző-kötetéről – amelyet egykor a töredékbe kötöttek – nem tudni semmit sem. A legrégebbi

teljes ősnymtatvány egy igazi különlegesség: Cicero *De oratore* című műve, melyet Konrad Sweynheym és Arnold Pannartz nyomtatott ki a Róma közeli Subiacoban (1465).

Az 1802-es alapítás utáni évtizedekben három fontos forrásból gyarapodott a régi könyvgyűjtemény, ezen belül az ősnymtatványok kollekciója. Fontos gazdagodást jelentettek József nádor (1776–1847) közbenjárásával vagy személyes ajándékaként bekerült kötetek, mint például Thuróczy János (1435?–1489?) történetíró kézzel színezett, fametszetekkel ékesített 1488-as augsburgi kiadású krónikájának díszpéldánya, amelyet Erhard Ratdolt, a kiadó Mátyás királynak ajánlott. József nádor segítségével valósulhatott meg 1813-ban egy jelentős – Horvát István (1784–1846) történetíró segítségével lebonyolított – beszerzés a pozsonyi káptalani könyvtárból. A tizennégy értékes ősnymtatvány között található a pécsi és az esztergomi misekönyv egy-egy korai kiadását. A legnagyobb adomány a magyar országgyűlésnek köszönhető ebből a korszakból. A nemzeti könyvtár 1832-ben szerezte meg a kor egyik leghíresebb műkincsgyűjtőjének, Jankovich Miklósnak a kollekcióját, melyben a kéziratok és régi nyomtatványok száma meghaladta a 30 000 kötetet. Ezt közel két évtizeddel később, 1851-ben 1500 újabb, Jankovichtól származó oklevél, kézirat és nyomtatvány beszerzése követte. (Ebben a gyűjteményben csak az ősnymtatványok száma 550 kötetre rúgott.) Így a Széchényi Ferenc által annyira áhított *Budai Krónikát* nemsokára két példányban is megszerezte az Országos Széchényi Könyvtár, az 1832-ben bekerült, némely helyen csonka Jankovich-példány mellé a könyvtár 1843-ban megvásárolta *Franz Hildebrand* német tudós hibátlan példányát is. Számát tekintve ugyan nem volt annyira jelentős, de a gyűjtemény történetének meghatározó gyarapítása volt az *Illésházy István* (1762–1838) dubnici könyvtárból bekerült huszonkilenc kötet ősnymtatvány 1835-ben. Az értékes Schedel-kiadványok ekkor kerültek bibliotékánkba.

A következő évtizedekben ilyen nagy beszerzésre nem került sor, időnként azonban tudósok,

írók magánkönyvtárából gyarapodott a gyűjtemény. Jelentős esemény volt, amikor 1878-ban sikerült megszerezni a pécsi misszálé egyik díszpéldányát. Ezt Johannes Paep (†1509) budai könyvkiadó megrendelésére nyomtatták Velencében 1499-ben. A századfordulóra az ősnymotvány-gyűjtemény nagysága elérte az 1100 kötetet.

A 20. század első felének két legnagyobb gyarapodása két bibliofil, *Todoreszku Gyula* és Apponyi Sándor nevéhez kötődik. *Todoreszku özvegye, Horváth Aranka* (†1938) 1919 végén adományozta férje főként régi magyar könyvekből álló gyűjteményét a nemzeti könyvtárnak. A mintegy ötven kötetből álló ősnymotvány-kollekció értékes darabja az esztergomi breviárium (Nürnberg, 1484).

Apponyi Sándor hungarika-könyvtára európai hírű volt, melyet a bibliofil gróf tudományos igényességgel megírt katalógusban is feldolgozott. Az 1925-ben adományozott gyűjteményből kiemelkednek a 15. századi török tárgyú röplapok, *Georgius de Hungaria* (15. sz. vége) *Arithmetica*-ja, illetve az *Attila, Flagellum Dei* itáliai kiadása.

A II. világháború (melyet szerencsésen átvészelt a régi könyvgyűjtemény) után két igen fontos forrásból gyarapodott az akkorra már majdnem másfélezer kötetre nőtt állomány. 1950-ben került be a könyvtárba a balassagyarmati Nagy Iván (1824–1898) történész bibliotékája, közte huszonnyolc ősnymotvánnyal. A másik gyarapodás a kommunista diktatúra alatt felozlatott szerzetesrendek könyvtárából származó könyvek révén történt: ezek bekerültek a nemzeti könyvtárba; a pozsonyi ferencesek őrizték meg azt a *Nicolaus de Ausmo*-kötetet (Velence, 1473), melyet Mátyás király számára díszítettek, s mellyel nagy valószínűséggel IV. Sixtus pápa ajándékozta meg a magyar uralkodót.

Az ősnymotvány-gyűjtemény mind tartalmi, mind nyelvi megoszlásában követi az európai nyomdászat 15. századi jellemzőit: megtalálhatók a filozófiai, teológiai, kánonjogi illetve történeti, földrajzi munkák mellett az antik auktorok kiadásai is. A könyvek több mint 90%-a

latin nyelvű (néhány kivétel a német, olasz, görög, cseh nyelvű), s több mint háromnegyedük itáliai és német officinák sajtója alól került ki. Meglepő, hogy a francia, németalföldi, cseh és hispániai ősnymotványok mellett nincs egyetlen angol földön nyomtatott 15. századi könyvük sem.

Régi Magyar Könyvtár (RMK)

A „Régi Magyar Könyvtár” fogalma a neves 19. századi bibliográfus, *Szabó Károly* nevéhez kötődik. Az általa kiadott RMK I-II, majd a halála után – *Hellebrandt Árpád* (1855–1925) bibliográfus segítségével – megjelent RMK III. a 15. századtól 1711-ig gyűjtötte össze a nyelvi, földrajzi és személyi hungarikumokat. Így az erről a bibliográfiáról elnevezett gyűjtemény egyaránt őrzi a külföldön megjelent magyar nyelvű, idehaza kiadott idegen-, illetve magyar nyelvű vagy magyarországi szerző külföldön sajtó alá rendezett idegen nyelvű művét is. Ezért került be a gyűjteménybe Komjáti Benedek (†1533 után) erasmista bibliafordító *Szent Pál leveleinek* fordítása (Krakkó, 1533), *Basilius Magnus De legendis poetis* magyarországi kiadása (Buda, 1473), *Sylvester János* (1504–1551 után) humanista tudós *Újszövetség*-fordítása (Sárvár-Újsziget, 1541) vagy *Dudith András* (1533–1589) rövid kommentárja az üstökösökről, a *De cometorum significatione commentariolus* (Bázel, 1579).

A Régi Magyar Könyvtár legtekintélyesebb bővítése 1919-ben történt, amikor a *Todoreszku*-hagyaték a nemzeti könyvtár tulajdonává vált, és számos unikummal vagy a *Szabó Károly*-féle bibliográfiák által nem említett nyomtatvánnyal lett gazdagabb. A 635 magyar nyelvű, illetve 535 Magyarországon nyomtatott idegen nyelvű könyv közül 138 az RMK I-ben, illetve 71 az RMK II-ben nem szerepelt. Újabb nagyobb mennyiségű hungarikum került a már önállósult nemzeti könyvtárba az 1945 utáni politikai változások révén, a kommunista diktatúra nyomán: a Népkönyvtári Központból szerzetesi biblioté-

kák, felosztott polgári körök és magánkönyvtárak gyűjteményeiből egyaránt kerültek régi magyar könyvek – összesen több mint kilencszáz kötet – 1957-ig.

Különleges nyomtatványokat őrzünk különböző Biblia-kiadásokból: Pesti Gábor (†1550 előtt) szótáríró négy *Evangelium*-fordítását (Bécs, 1536), Károli Gáspár (1529?–1591) református lelkész első teljes fordítását (Vizsoly, 1590), Káldi György (1573–1634) jezsuita szerzetes katolikus edícióját (Bécs, 1626), a Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) tipográfus betűivel kiadott 'aranyas' Bibliát (Amszterdam, 1685). A magyar reformáció és barokk irodalom nyomtatott emlékei közül Heltai Gáspár (1510?–1574?) író és nyomdász, Tinódi Lantos Sebestyén (1515 előtt–1556) költő és zeneszerző, Bornemissza Péter (1535–1584) költő, drámaíró, Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek és Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér könyveire vagyunk a legbüszkébbek. A történelmi tárgyú művekből Székely István (1500 után–1563 után) krónikaíró, Heltai Gáspár, Háportoni Forró Pál (†1624 körül) magyar nyelvű történelmi műveit emelhetnénk ki.

Bibliotheca Hungarica

Amikor Apponyi Sándor 1925-ben a nemzeti könyvtárra hagyta lengyeli kastélyában őrzött könyvtárát, az nemcsak a mennyiségét tekintve érte utol az alapító Széchényi Ferenc 15 000 kötetes bibliotékáját; a számtalan értékes kézirat, térkép, metszet és bibliofil kiadvány mellett Apponyi jelentős hungarika-gyűjteménye vívta ki a kortársak és az utókor csodálatát. A *Bibliotheca Apponyiana* ugyanis nemcsak egy szenvedélyes bibliofil életének hű lenyomata, hanem több is ennél: a tartalmi hungarikumok legteljesebb gyűjteménye az egész világon. Hosszú élete során minden olyan külföldön kiadott, idegen nyelvű könyvet gyűjtött Apponyi Sándor, amelyik részben vagy egészében Magyarországról, a magyarokról szól, igaz, sok esetben csak egy-egy fejezet, bekezdés erejéig.

Ahogy ő fogalmazott: „meglehetősen tág fogalom a magyar vonatkozás”, így egy állandóan bővülő meghatározásról van szó, ami folyton gazdagodik egy-egy új kiadvány vagy akár kiadványtípus előbukkanásával, tartalmi elemzésével. Apponyi mai szemmel nézve is kutatócsoportokat megszégyenítő alaposággal nyomozott egy-egy kiadvány után, melynek legalább egy példányát igyekezett megszerezni pénz és idő nem kímélve (és törekedve arra, hogy ez hibátlan, ép legyen), majd bibliográfusi pontossággal, mély nyelvi kompetenciával tárta fel az adott mű hungarikum-vonatkozását, ami sok esetben csak a könyv alapos átolvasása után derül ki.

Nyilvánvaló, hogy a gróf gyűjteménye kialakításában fontos szerepet játszott két szerencsés adottság: egyrészt hosszú, aktív élete, másrészt anyagi függetlensége, arisztokrata neveltetéséből származó széles európai látásmódja. Ez tette lehetővé, hogy közel hét évtizedes pályát maga mögött hagyva életművét a nemzeti könyvtárnak ajándékozza; az adományozáskor feltételül szabta, hogy gyűjteményét elkülönítve, zárt tároló-szekrényekben kell őrizni, s e célra a nemzeti könyvtár megkapta a lengyeli kastély könyvtártermének bútorait. Így vált lehetővé, hogy „a tudományos szempont mellett az esztétikai szempont is érvényesüljön” a könyvek elhelyezésében, ahogyan ez az örökhatározó végrendeletében elvárásként megfogalmazódott. Apponyi Sándor közel 3000 művet felölelő hungarika-gyűjteményének feltárását egy nagyjából 5000 kötetes kézikönyvtár segítette, benne a legértékesebb régi könyves bibliográfiákkal, lexikonokkal, szótárakkal, szakfolyóiratokkal, monográfiákkal és forráskiadványokkal. A gyűjtemény magyar vonatkozású művei mellett (mint a különböző nyelveken írt Magyarország-történetek, például Martin Fumée könyve franciául és angolul), olyan kötetek is vannak, ahol a magyarok csak ürügyként tűnnek fel, például Morus Tamásnak a Tower cellájában írt bátorító dialógusa), de találkozhatunk olyan régi nyomtatvánnyal is, ahol éppen egy megrendítő belpolitikai esemény (az 1514-es Dózsa-féle parasztháború) kerül fókuszba Stephanus

Taurinus (1480?–1519) humanista költő latin nyelvű *Stauromachiájában*. Különösen népszerű volt a korban Samuel Dilbaum kétkötetes műve, melyben majdnem száz rézkarccal mutatta be a 15 éves háború nevezetes ostromait: ez szintén megvan Apponyi gyűjteményében.

Antikvák

Az antikva-gyűjteményt 1953-ban hozták létre, ekkor a törzs- és különböző különgyűjteményekben (Kézirattár, Zeneműtár, Térképtár) őrzött 16. századi nyomtatványokat elkülönítve, önálló kollektcióként állították fel a Régi Nyomtatványok Tárában. Ez a 8000 kötet alkotta később a gyűjtemény alapját. A következő évtizedekben örvedetesen megnőtt az állomány: vásárlással és a szerzetesi könyvanyag szekularizálásával. A gyűjtemény összetétele követi az európai könyvkiadás hagyományait: a túlnyomórészt latin nyelvű munkák tartoznak ide (bár képviseltetve van a német és az olasz is), melyek többségükben német területen jelentek meg (természetesen a legnagyobb nevű itáliai és francia nyomdászok is jelen vannak). Tárgyukat tekintve a hitvitázó irodalmat, a klasszikus szerzőkön át a népszerű történelmi és földrajzi munkákat csakúgy megtaláljuk, mint a modern természet-tudományos világgép legismertebb 16. századi műveit. Néhány különlegességet kiragadva érdemes felhívni a figyelmet Nostradamus próféciáinak unikum-példányára (Lyon, 1557), amely egykor Jankovich Miklósé volt, s tőle került a nemzeti könyvtárba, vagy említhetjük Petrus Apianus híres, 1540-ben kiadott és V. Károlynak ajánlott *Astronomicum caesareum* című munkáját is, melyet a mai napig a 16. századi nyomdászat egyik mesterművének tartanak.

Kisebb gyűjtemények

Apponyi Sándor gyűjtőszervevénye nemcsak a hungarikumokra és a könyvekre terjedt ki: jelentős metszetgyűjteménye kiváló körképet

ad a 16–18. századi Európa magyarságképéről: mit tartottak fontosnak megjeleníteni, milyen vizuális kontextusban szerepelt Magyarország és a magyarok. Az eredmény nem meglepő, legfőképpen a 16–17. századi török háborúk és a kuruc mozgalmak miatt figyeltek Magyarországra. A nagyjából 1200 metszetet tartalmazó gyűjtemény a mai napig a művészet-, művelődés- irodalom- és tudománytörténet kedvelt kutatási területe. A metszetek technikájukat tekintve igen változatos képet mutatnak, van közöttük fa- és rézmetszet, rézkarc, kőrajz és linóleum-metszet is.

A *Rariora et Curiosa* Apponyi Sándor kisebb gyűjteménye volt, mely nem tartalmazott hungarikumokat (sem tárgyában, sem személyében), ám bibliográfiai vagy bibliofil szempontból értékes: a több évtizedes gyűjtőmunka „mellékterméke”, de könyvtárának színvonalas, korántsem alárendelt része. A középkori skolasztikus művek békésen megfértek az európai humanizmus és reformáció klasszikusaival, illetve a görög és latin szerzők szemet gyönyörködtető 16–17. századi kiadásaival. Külön egységet alkottak az Apponyiakkal rokonságban álló veronai Nogarola-családra vonatkozó nyomtatványok. Minden tudományág szerepet kapott a gyűjteményben, mégis kiemelkednek közülük a heraldikai, genealógiai és numizmatikai munkák. A polcokon helyet foglaló régi nyomtatványok az európai nyomdászat történetét mutatják be: Aldus Manutius, Plantin, Elzevir kötetei bármelyik arisztokrata bibliotéka ékeségei lehetnének.

A Régi Nyomtatványok Tára kisebb gyűjteményei közül hungarika-szempontról kiemelkednek a Hubay Ilona által feldolgozott magyar és magyar vonatkozású röplapok. Ez a nagyjából 1200 nyomtatványból álló gyűjtemény a 16–17. század magyar történelem fontos forrása, különös tekintettel a török háborúkra. Közöttük van a Magyarországon, Monyorókeréken megjelent tudósítás a szigetvári pasa 1578. évi ki-rohanásáról, illetve egy friss, szeptember 30-i, Würzburgban kiadott beszámoló az 1526-os mohácsi csatáról. Az Apponyi Sándor gyűjté-

séből bekerült röplapok a kollekció legértékesebb darabjai.

Négy kisebb gyűjteményt őriz még a Régi Nyomtatványok Tára. A magyar mércével nézve jelentékeny *ex libris* gyűjtemény 1200 darabjával fontos forrása a magyar könyvtörténetnek. Megtalálható közöttük Istvánffy Miklós (1538–1615) történetíró (1575) vagy Jankovich Miklós (1830), illetve Bártfa város könyvtárának (1596) *ex librise* is. A több mint kétszázötven kötetet számláló *Régi Cyrillica*-gyűjtemény értékes 17–19. századi egyházi szláv és román nyelvű műveket foglal magába. Az alkalomszerűen gyarapodó *Történeti kötések* gyűjteményt számon tartják a magyar kötetstörténettel foglalkozó művészettörténészek: a budai reneszánsz, német gótikus, erdélyi legyezős, nagyszombati, illetve festett debreceni kötések iparművészeti remek. Végül egy kisebb *kalendárium*-gyűjtemény is tartozik a Tárhoz: ez utóbbiak többségét Kolozsváron, Nagyszombatban és Pozsonyban nyomtatták a 18–19. században.

Nyilvántartások

A legrégebbi gyűjtemény katalógusa készült el legkorábban: 1888-ban történt az ősnymtatványok átfogó (akkor véglegesnek gondolt) rendezése, és a könyveket méret és időrend alapján állították sorba (létrehozva egy sine anno sorozatot is). Egy évtizeddel később Horváth Ignác készítette el a nyomtatott katalógust, amely 896 művet és számos duplum példányt sorolt fel. A katalógus készítője az igényes bibliográfiai feltárás után az összes példányt, a fontosabb bejegyzéseket és a provenienciát is leírta. A Széchényi-féle díszteremből 1949-ben költözött át az ősnymtatvány-gyűjtemény a Nemzeti Múzeum levéltárának egykori helyére, az Apponycsalád lengyeli kastélyából kapott gyönyörű könyvszekrények egy részébe, mivel a díszterem faszekrényeiben az időközben felgyülemlett értékes kéziratállománynak kellett a hely.

1950-ben megszüntették a datálatlan sorozatot, s a minden részletre kiterjedő egykori szolgálá-

ti katalógusokat (nyomdász, nyomdahely, szerzői, bibliográfiai, helyrajzi, időrendi, nyelvi, possessor, tárgyszavak) lassan felváltotta Sajó Géza (1903–1984) és Soltész Erzsébet (1921–1997) munkája, a Magyarország közgyűjteményeiben őrzött ősnymtatványok nyomtatott katalógusa (*Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, CIH), amely 1970-ben jelent meg. A modern kornak megfelelően ősnymtatvány-gyűjteményünk mára bekerült a Nemzeti Könyvtár integrált könyvtári rendszerébe (Amicus), ahol a bibliográfiai leíráson túl feltüntetjük a tulajdonosi bejegyzéseket, *ex libriseket*, s amennyiben elkészült a teljes digitális másolati példány, akkor azt letöltheti a felhasználó az OSZK Digitális Könyvtárából PDF formátumban. Időközben elkészült az összesített magyarországi ősnymtatvány-katalógus frissítése, online elérhető a magyarországi közgyűjtemények szomorú (lopás) és örömteli (vásárlás, adomány) változásai, kiegészítve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által regisztrált, magántulajdonban lévő példányaival (a személyiségi jogok tiszteletben tartásával).

A Régi Magyar Könyvtár I–III. kötetei egymás után jelentek meg a 19. század utolsó negyedében, majd folytatódott a munka kiegészítő bibliográfiák önálló köteteivel, illetve a *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Az 1960-as években felvetődött az a gondolat, hogy az akkorra már elavult könyvészeti adatokat tartalmazó bibliográfiák helyett egy minden szempontból részletes könyvészeti sorozat jelenjen meg a régi magyarországi nyomtatványokról, amelyben szerepelne minden magyar nyelven vagy a történelmi Magyarország területén nyomtatott könyv (RMK I–II. kategória) a kezdetektől (1473) a 17. század végéig (1700). A *Borsa Gedeon* által vezetett *Régi Magyarországi Nyomtatványok* szerkesztő-sége az Országos Széchényi Könyvtár szervezeti keretén belül sorra jelentette meg köteteit (1971–2012). Természetesen nem maradt el az RMK III. kategória szervezett pótlása sem 1990-től. Ez főként a bibliográfiai-, lelőhely-adatok frissítését, kiegészítését, illetve az új tételek leírását

jelentette. A hungarika-nyilvántartás munkálatai során jelentős mennyiségű másolati példányt sikerült beszerezni (legfőképpen a 20. század második felétől) mikrofilmen, fotón, fénymásolaton, s később CD-n, illetve DVD-n.

Apponyi Sándor gyűjteménye, a Bibliotheca Hungarica feltárása szerencsésnek mondható, mivel az értő gyűjtő pénzt és fáradságot nem kímélve maga készítette el híres könyvtára katalógusát négy kötetben. Első része még Apponyi életében megjelent németül (1903), ezt még négy kötet követte: a harmadikat és a negyediket *Décsi Lajos* (1868–1932) irodalomtörténész, az ötödiket *Vékerdi József* (1927) nyelvész rendezte sajtó alá. 2004-ben a Széchényi Könyvtár újra kiadta három kötetben közös mutatókkal. Bár rendszeres gyűjtés azóta nem folyik, de tervezik egy olyan online elérhető felület kialakítását (a MOKKA-R-hez, a magyarországi muzeális könyvtári dokumentumok adatbázisához hasonlóan), melyre könnyen kezelhető űrlaprendszerben maguk a kutatók tölthetik fel külföldi (vagy magyar) hungarika-kutatásuk eredményeit. Természetesen tervezik a már elérhető hatalmas számú, szabadon letölthető (főképpen az RMK III- és az Apponyi-kategóriájú) hungarikumok begyűjtését és adatbázissá szervezését.

Az antikva-gyűjtemény szolgálati cédula-katalógusai megfeleltek a kor igényeinek (szerző, cím, nyomdahely, nyomdász, nyelv, idő, helyrajzi szempont). Az 1980-as évekre az OSZK is elhatározta, hogy az állományában lévő, hozzávetőleg 13 000 kötet (ez mintegy 15 000 bibliográfiai egységet takar) 16. századi nyomtatványt nyomtatott katalógus formájában is feltárja. A munkát *Soltész Zoltánné*, *Velencei Katalin* és *W. Salgó Ágnes* végezte el. A katalógus értelemszerűen nem tartalmazza a Régi Magyarországi Nyomtatványokat összegző bibliográfia tételeit, ugyanakkor az RMK III-as, vagyis a személyi hungarikumokat igen. A többi különgyűjteményi anyag feltárása során is kerültek elő további 16. századi nyomtatványok (főként a Kézirattárból, a Zeneműtárból és a Hírlaptárból). 2008-tól aztán megkezdődött a gyűjtemény feltárása a könyvtár integrált rendszerében.

Az Apponyi-metszetek rövid feltárása már az adományozáskor, 1925-ben megtörtént, ám az állomány művészettörténész által végzett korszerű, alapos vizsgálatára csak az utóbbi években került sor. Ez a hiány a proveniencia-kutatást is megnehezíti, hiszen sok olyan adat veszett el, melyeket csak Apponyi Sándor ismert. (Ilyen az első Magyarországot ábrázoló nyomtatott térkép, a Lázár-térkép származása is (*Tabula Hungariae*, 1528): nem tudjuk, honnan került a lengyeli kastély gyűjteményébe 1882-ben. Apponyi az adományozás után tematikus katalógussal segítette a metszetek kutatóit. Ebben a következő tárgyi csoportokra bontotta a gyűjteményt: arcképek, várak és városok, történelmi események, térképek, műlapok, vegyesek. A közelmúltban elkészült egy online képadatbázis (Magyar Digitális Képkönyvtár), ahol a metaadatok együtt szerepelnek a digitalizált képpel, s letöltheti a felhasználó őket. A Rariora katalógusa *Végh Gyula* (1870–1951) művészeti író és bibliográfus munkája, mely a gyűjtemény bekerülésének évében (1925) már nyomtatásban is megjelent. Ugyancsak nyomtatásban jelent meg a magyar és magyar vonatkozású röplapoknak katalógusa; ennek összeállítója *Hubay Ilona* (1902–1982) könyvtörténész (1948) volt. A katalógus természetesen időrendben felsorolja az ősnomtatványokat, antikvákat, régi magyar könyvek közé sorolt nyomtatványokat is. A többi kisebb gyűjtemény esetében elektronikus katalógusok készültek a régi nyilvántartásokból, s mindenki számára elérhetővé, illetve kereshetővé tették a Nemzeti Könyvtár honlapján.

Digitalizálási projektek

A 2000-es évektől elindult a szervezett digitalizálási program (főként állományvédelmi célból) és az Országos Széchényi Könyvtár facsimile-, illetve reprint-sorozatainak támogatásával (*Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae*, majd az *Amor Librorum* sorozat): ezek a magyar kulturális örökség kincseit, a magyar és az európai művelődés- és tudománytörténet ritkaságait

jelentetik meg. A sorozatok három tucat facsimile kiadásából jó néhány kötet a Régi Nyomtatványok Tárában őrzött példányról készült. Ugyancsak több régi magyar könyv jelent meg újra a Nemzeti Könyvtár könyvkiadási politikájának köszönhetően a Magyar Tudományos Akadémia *Bibliotheca Hungarica Antiqua*, illetve a Magyar Nyelvtudományi Társaság sorozatában.

Az elmúlt öt évben jelentősen megnőtt a digitális másolati példányok száma. A bizonytalan állami finanszírozás és a döcögösen beinduló országos digitalizálási projektek (MaNDA) problémái és kudarcai nehézkessé tették a hungarika-kutatással és -nyilvántartással kapcsolatos napi és távlati munkákat. Erre született az a megoldás, hogy az ún. digi-csereprogramon keresztül szerezzük be a hiányzó bibliográfiai tételek elektronikus másolati példányait. Így a kölcsönösségen alapuló kétoldalú megállapodások egyaránt hasznosak lettek az együttműködő felek számára. Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálta a cseh, román és szlovák bibliográfiák számára is fontos régi nyomtatványokat, cserében megkapta a cseh, szlovák és román partnerintézmények állományában fellelhető, de a Régi Nyomtatványok Tárából hiányzó, magyar szempontból fontos példányok digitális másolatát.

A jelenleg több ezer digitálisan birtokolt (nagyobbrészt I–II. kategóriájú) RMK korlátozottan hozzáférhető, a könyvtár intranetes szolgáltatásán keresztül kutatható. A grafikai dokumentumok – ex librisek, metszetek – a digitális képszolgáltatás (MDK), míg a könyvdokumentumok a digitális könyvtár (OSZKDK) segítségével érhetők el és tölthetők le (a MARC formátumú feltárás megfelelő mezőjébe behelyezett link mutatja az utat), a rövidebb terjedelmű könyvek kinyomtatva is rendelkezésre állnak. A nemzeti könyvtár példányai természetesen korlátozás nélkül használhatók és letölthetők a Digitális Könyvtáron keresztül. Hasznos szerződést kötöttek a Brilllel, hogy a magyar reformáció legfontosabb latin és magyar nyelvű munkáit online kutathatóvá tegyék. (Ezek a nem-

zeti könyvtár integrált rendszerében és a kiadó honlapján egyaránt elérhetők.) A prágai székhelyű *Manuscriptorium*mal pedig a legfontosabb hungarika ősnymtatványok digitalizálására és online megjelenítésére kötöttek megállapodást. Végezetül elmondható, hogy a Nemzeti Könyvtár antikva-gyűjteménye 2003-ban bekerült a Hand Press Book adatbázisába, és az OSZK a Consortium of European Research Library-nek is tagja lett.

Irodalom

Katalógusok

SAJÓ, Géza – SOLTÉSZ, Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. (Collab.)* Csaba Csapodi, Miklós Vértesy. Vol. 1–2. Bp. 1970.

SOLTÉSZ Erzsébet – VELENCZEI Katalin – W. SALGÓ Ágnes: *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur.,* Vol. 1–3. Bp. 1990.

SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár I–III.* Bp. 1879–1898.

AKANTISZ Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka régi magyar könyvtára.* Bp. 1922.

Régi magyarországi nyomtatványok = Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, (Összeáll. BORSA Geadeon et al.) (1. köt.) 1473–1600; (2. köt.) 1601–1635; (3. köt.) 1636–1655. (4.) 1656–1670. Bp., 1971–2011.

APPONYI, [Sándor] Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften,* Bd. 1–4. München, 1903–1927. (Újabb kiadása: Neubearb. von József VEKERDI. Vol. I–III. Bp. 2004.)

VÉGH Gyula: *Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből.* Bp. 1925.

HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718 = Feuilles volantes, gazettes et pamphlets hongrois ou relatifs à la Hongrie, conservés à la Bibliothèque Nationale de Budapest.* Bp. 1948.

Összefoglaló művek

Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa, Hrsg. von B. FABIAN. Band 5: Ungarn. Bearb. von J. P. VÁSÁRHELYI unter Mitarbeit von K. RÁKÓCZI und S. DÖRNYEI, Hildesheim–Zürich–New York, 1998. p. 47–68.

KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802-1902*. Bp. 1905.

BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története*. Bp. 2002.

SOMKUTI Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918*. Bp. 2002

Treasures of the Hungarian National Library. Ed. by István MONOK. Bp. 2002. p. 5–10.

Tanulmányok

SOLTÉSZ Erzsébet: *Az Országos Széchényi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteménye = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 7–8*. 1963–1964. p. 109–128.

BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy-könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állomány történetéből = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 12–13*. 1967–1968. p. 57–97.

BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 14–15*. 1970–1971. p. 109–173.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *A Todoreszku–Horváth-gyűjtemény = Magyar Könyvszemle, 88. évf.* 1972. p. 52–60.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteménye = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 12–13*. 1968–1969. p. 159–170.

SOLTÉSZ Erzsébet: *Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye és katalógusa* In: *Magyarország és Európa az Apponyi-gyűjtemény tükrében*. (Szerk.) W. SALGÓ Ágnes. Bp. 1995. p. 17–23.

SALGÓ Ágnes, W.: *Az Apponyi-gyűjtemény még publikálatlan tételei*. In: *Magyarország és Európa az Apponyi-gyűjtemény tükrében*. (Szerk.) W. SALGÓ Ágnes. Bp. 1995. p. 37–45.

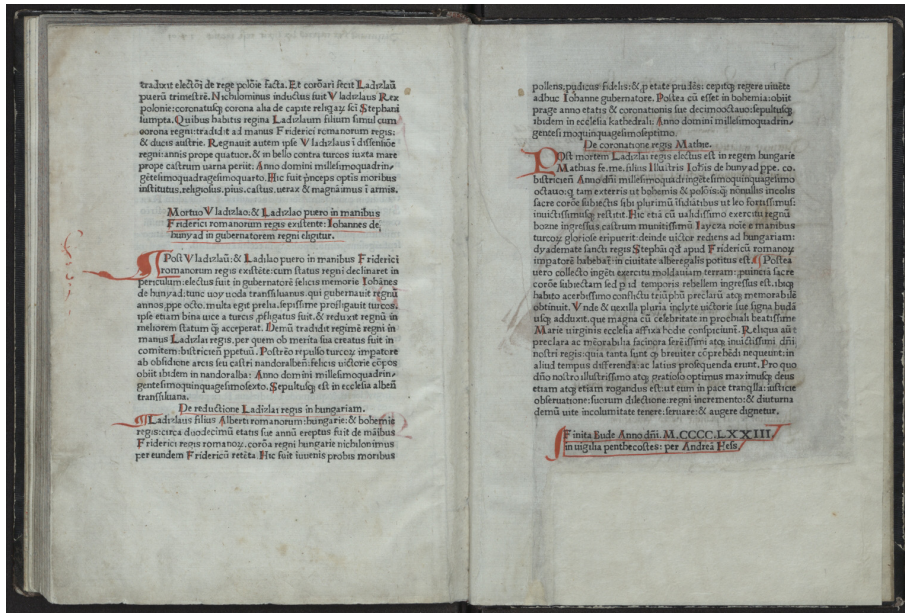
MONOK István: *Les bibliothèques aristocratiques en Hongrie au XVIIIe siècle et la fondation de la Bibliothèque Nationale* In: *Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles: „Le lecteur et sa bibliothèque”*. (Ed.) par J.RADIMSKÁ. České Budějovice, 2003. [2004] (Opera Romanica, 4. Editio Universitatis Bohemiae meridionalis) p. 377-392.

Beérkezett 2013. január 2.

Képmelléletek:

1. kép

Apponyi-terem (még várom a képet, mert egy profi fotós készítette januárban, s a PR-osztályon van)

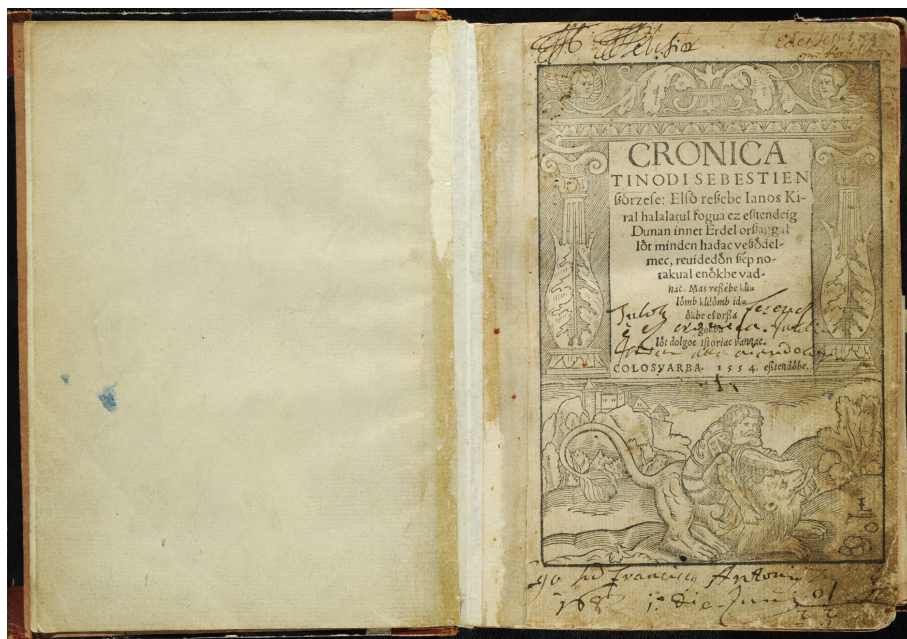
2. kép

Budai Krónika, kolofón (1473) - Inc. 326

3. kép

Thuróczy-krónika, Szent László legendája (1488) - Inc. 1143.

4. kép

Tinodi-krónika, címlap (1554) - RMK I. 33.

5. kép

Tabula Hungariae, Lázár deák térképe (1528) - App. M. 136.